

Roland Robertson'un Küreselleşme Kuramından Dinin Geleceğine Bakmak*

İsa ABİDOĞLU¹

Öz

Küreselleşme kavramı ve çoklu modernlikler üzerine araştırma yapan birçok sosyal bilimci 1990'lardan bu yana klasik anlamdaki sosyolojik teoride özellikle sekülerleşme teorilerinde bazı değişimlere işaret etmektedir. Söz konusu teorilere göre Batının klasik modernleşme modelinde görülen sekülerleşme aygıtlarının küreselleşme tarafından oluşturulan çoklu modernleşme modeli vasıtasıyla dinin üzerindeki hegemonik etkisinin kırıldığı dolayısıyla hem kurumsal dinin hem de yerel dinlerin küreselleşme ve "küyerelleşme" (glocalization) ile el ele gittiği ve sosyal iletişimin alt sistemlerini etkilediği iddia edilmektedir. İddianın sahibi olan Robertson, insanların kendilerinin ve toplumlarının temellerini göreceleştirmelerine ve yeniden keşfetmelerine neden olan bir dini canlanmanın küreselleşme ile olan etkileşiminden söz etmektedir. Dolayısıyla Robertson küreselleşme ile birlikte dini canlanmanın, geleneksel olarak iddia edildiği gibi homojen bir yapıda olmadığını savunmuştur. Bu savunuya göre yerelliğin öz dinamikleri üzerinden canlanan dindarlık refleksleri modernleşme ve küreselleşme karşıtı hareketin bir ifadesi değil, küreselleşme tarafından yönlendirilen reflekslerdir. Buradaki tespitten hareketle bu makale, genel olarak küreselleşme teorileri içinde önemli bir yer ihdas eden Roland Robertson'ın teorisini esas alarak küreselleşme ve din üzerine yapılan tartışmalarda dinin gelecekteki pozisyonuna ışık tutmayı hedeflemektedir. Bununla beraber Robertsoncu teoriyi geleneksel din sosyolojisi teorileriyle karşılaştırmalı olarak konumlandırmak ve bu teorinin küreselleşme olgusunun açılımları dahilinde din sosyolojisine kattığı bilimsel nitelik potansiyelini açığa çıkartmaya çalışmak bu makalenin amaçları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Roland Robertson, Küreselleşme, Küyerelleşme, Desekülerizasyon, Dini Canlanma.

Abidoğlu, İsa. (2023). "Roland Robertson'un Küreselleşme Kuramından Dinin Geleceğine Bakmak". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 7/2 (2023), 270-286.

<https://doi.org/10.32711/tiad.1272096>

Geliş Tarihi	28.03.2023
Kabul Tarihi	31.05.2023
Yayın Tarihi	01.07.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr., Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, İlahiyat Anabilim Dalı, Eskişehir, Türkiye, isaabidoğlu@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3559-2304

Viewing the Future of Religion from Roland Robertson's Theory of Globalization*

İsa ABİDOĞLU¹

Abstract

Since the 1990s, some changes in classical sociological theories, especially in secularisation theories, have been pointed out by many social scientists working on the concept of globalization and multiple modernities. According to these theories, the hegemonial influence of the secularising apparatuses on religion, as seen in the classical model of Western modernity, has been disrupted by the multiple model of modernity created by globalization. As a result, both institutional religion and local religions go hand in hand with globalization and multilocalization, affecting the subsystems of social communication. Robertson, the author of this claim, speaks of the interaction of a religious revival with globalization that causes people to relativize and rediscover the foundations of themselves and their societies. Thus, Robertson argues that the religious revival with globalization is not homogeneous as traditionally claimed. According to this argument, the reflexes of religiosity that are revived through the core dynamics of locality are not an expression of the anti-modernisation and anti-globalization movement, but reflexes driven by globalization. From this point of view, this article focuses on Roland Robertson's theory, which occupies an important place in globalization theories in general and aims to clarify the future position of religion in the debates on globalization and religion. Furthermore, it aims to position Robertson's theory in relation to the traditional theories of the sociology of religion and to try to grasp the potential of scientific quality that this theory adds to the sociology of religion within the expansions of the phenomenon of globalization.

Keywords: Roland Robertson, Globalization, Glocalization, Desecularization, Religious Revival.

Abidoğlu, İsa, "Viewing the Future of Religion from Roland Robertson's Theory of Globalization", Turkey Journal of Theological Studies, 7/2 (2023),270-286.

<https://doi.org/10.32711/tiad.1272096>

Date of Submission	28.03.2023
Date of Acceptance	31.05.2023
Date of Publication	01.07.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Dr., Anadolu University, Theology Faculty, Eskişehir, Türkiye, isaabidoğlu@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3559-2304

Giriş

Roland Robertson (1938-2022) İskoçya'daki Aberdeen Üniversitesi'nde ders veren bir sosyolog ve küreselleşme teorisyeniydi. Daha önce Pittsburgh Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü olarak görev yapmış ve 1988 yılında Din Sosyolojisi Derneği'nin başkanlığını yürütmüştür. Robertson'ın teorileri, Immanuel Wallerstein veya Fredric Jameson gibi materyalist yönelimli teorisyenlere kıyasla daha fenomenolojik ve psiko-sosyal bir yaklaşıma odaklanmıştır. Robertson, 1985 yılında küreselleşme terimini sosyolojik bir makalenin başlığında kullanan ilk sosyolog olmuştur. Robertson'a göre postmodern çağın en ilginç yönü küresel bilincin dünya toplumlarında seyreden gelişim sürecidir. Robertson, küresel tarihin farklı dönemlerinin temel yönlerini yakalayan bir evreler dizisi ortaya koymakta ve bu dizinin beşinci evresinde Küresel Belirsizliğe ulaşıldığını ileri sürmektedir. 1992 yılında küreselleşmeyi "dünyanın sıkışması ve bir bütün olarak dünya bilincinin yoğunlaşması" olarak tanımlaması, küreselleşmenin ilk tanımı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca 1992 yılında "glokalizasyon" teriminin ilk olarak kendisi tarafından ortaya atıldığı bilinmektedir.³

Roland Robertson, Sosyologlarca çalışmalarında neredeyse tamamen küreselleşme paradigmasını dile getirmeye kendini adanmış bir din sosyoloğu olarak tanınmaktadır. Pek çok kişi Robertson'un kendi teorileştirme tarzına entegre ettiği çeşitli teorik gelenekleri olduğunu öne sürmektedir: Weber ve Parsons'ın ufuk açıcı çalışmaları; sağlıklı bir Durkheim dozu, Marx'ın saygılı bir şekilde temellük edilmesi ve kesinlikle en az bunlar kadar önemli olarak sembolik etkileşimciliğin çeşitli katkıları Robertson'un küreselleşme düşüncesinin içsel kaynaklarını tarif etmektedir. Gerçekten de Robertson'ın, sembolik etkileşimci kategorileri makro-sosyal düzeyde etkili bir şekilde uygulayan seçkin bir grup çağdaş teorisyen arasında az sayıdaki kişiden biri olduğu iddia edilir. Ayrıca Robertson'ın toplumsal kimliklerin oluşumu, küresel bilinç, sembolik formlar, gerçekliğin toplumsal inşası, refleksif davranış ve benzerlerine ilişkin analizlerindeki nüansların, sembolik etkileşimci bir çerçevede kavranmadıkça kolayca anlaşılamayacağı öne sürülür. Bununla beraber Robertson'ın dinin küresel düzendeki işlevini kavrama çabası, büyük ölçüde doğrudan klasik ve çağdaş sembolik etkileşimciliğin analitik kavramlar stokundan alınan kurucu sembolleştirme, bilinç oluşumu ve gerçeklik inşası kavramlarına dayanmaktadır.⁴

Dahası, Robertson⁵ özsel varlığıyla toplumsal hayatı etkileyen dini, gerçekçi bir söylem biçimine sahip olarak gördüğünden, bireyleri ve ulusal toplumları ortaya çıkartan küresel düzenle dinin ilişkilendirilmesine yönelik çeşitli stratejilere yakından dahil olmaya istekli biridir. Bununla birlikte, Robertson'a göre dinin ve toplumun iç içe geçme süreçlerinin nasıl ve hangi yöntemlerle gerçekleştiği ampirik bir soru olarak kalmalı ve araştırma girişiminin çerçevesi tarafından erkenden karara bağlanmamalıdır. Robertson,⁶ bu temel uyarıya dayanarak küreselleşme süreçlerinin çağdaş toplumsal varoluşun çıkmazları ve karmaşıklıklarından kaynaklanan temel bilişsel-ahlaki ikilemleri zorunlu olarak ön plana çıkardığını dolayısıyla din sosyolojisi alanında çalışanların diğer sosyo-

³ Roland Robertson, "Roland Robertson", *Globalizations*, 11:4, (Autumn 2014) 459.

⁴ William R. Garrett, "Thinking Religion in the Global Circumstance: A Critique of Roland Robertson's Globalization Theory." *Journal for the Scientific Study of Religion*, 31/3, (September 1992), 299.

⁵ Roland Robertson – William R. Garrett, *Religion and Global Order*, (New York: Paragon House, 1991), 282.

⁶ Roland Robertson, "Globalization, Politics, and Religion", *Changing Face of Religion*, eds. James A. Beckford and Thomas Luckmann (London: Sage, 1989), 73-74.

kültürel meseleleri ele almadan önce ilk olarak, yalnızca ve doğrudan dinle ilgilenmelerinin çok anlamı olmadığını öne sürmektedir. Bunun yerine, metodolojik olarak uygun hareket noktası, öncelikle bu tür kültürel anlamların nasıl inşa edildiğini ve edilmekte olduğunu incelemek ve ardından bu süreçte dini etkilerin rolünü belirlemek daha anlamlı olacaktır. Böyle bir strateji, en azından, bireysel ve toplumsal kimlik oluşumunun ve küresel gerçeklik inşasının kritik süreçlerini ayırt etmek için nereye bakılması gerektiğine dair bir nosyon gerektirir ki bu da dinin biçimlendirici etkisini makul bir şekilde göstermesinin beklenebileceği yerdir.

Robertson, dinin olası işlevinin bir başka boyutuyla ilgilidir. O dini küresel çağda, toplumu yeniden canlandırma faaliyetini üstlenen “derin yapısal” düzeyin bu faaliyetin inşası esnasında ihtiyaç duyduğu bütünleştirici kutsallığın kaynağı olarak görmektedir.⁷ Bu süreç elbette Robertson’ın Japon dinini yorumlarken geliştirdiği dinsel altyapı kavramında yansımaları bulmaktadır. Dini anlamaya yönelik böyle bir yol Küresel çağda dinin toplumsal oluşuma katkıda bulunabileceği yaygın yollara dikkat kesilmekle mümkündür. Ancak din hakkında nihai bir yargıya varmadan önce, bu gizemli kavramın önemli ölçüde güçlendirilmesi ve ampirik olarak kanıtlanması gerekmektedir.

Robertson, dinle ilişkisi bağlamında küreselliğin birbirini izleyen birey, ulus-devlet, toplumlar arası ilişkiler ve genel olarak insanlık düzeylerine analitik tarzda odaklanmıştır; bunların hepsi de çağdaş anlam inşası için önemli odak noktaları oluşturmaktadır.⁸ Buradaki ana fikir, eğer din ortaya çıkan dünya düzeninde işlevsel bir yere sahipse, bu işlevin söz konusu dünya düzeninde beliren çok boyutlu süreçlere yön tayin etme ve bu süreçlere süreklilik kazandırma potansiyeliyle ilgisi vardır. Robertson küreselleşme dinamiklerinin bireyin “kurumsallaştırılmış inşasını” içerdiğini iddia ederken, çağdaş sekülerleşme teorisyenleri tarafından ortaya atılan “özelleştirme tezini” onaylamadığını da belirtmek gerekir. Özellikle dini güçlerin toplumsal ve hatta küresel kültürel oluşum düzeyinde değil de bireysel zemine yoğunlaşmasının daha muhtemel olduğu varsayımına şüpheyle bakmaktadır. Gerçekten de sekülerleşme tartışmalarının büyük bir kısmının, giderek karmaşıklaşan bir küresel düzen içinde insan varlığının anlamı, kaderi, amacı ve konumlandırılmasına ilişkin temel soruları yeniden ortaya çıkaran küreselleşme dinamikleri tarafından geçersiz hale getirildiğine inanmaktadır. Sekülerleşme tezinin ve buna bağlı yan konuların yeniden değerlendirilmesi Robertson’ı dini neyin oluşturduğu konusundaki anlayışını da yeniden gözden geçirmeye sevk etmiştir. Daha önceki yazılarında, her ne kadar tüm tanımsal tartışmaları tarihsel-ampirik-analitik araştırmalara kıyasla gerçek sosyolojik kavrayış açısından daha az verimli olarak görse de tipik olarak dinin özsel, gerçek (nominalin aksine) tanımlarını tercih etmiştir.⁹

Dini inanç ve uygulamaların küresel bir perspektifte ele alındığı tartışmalarda, modern küresel koşulların kristalleşmesiyle birlikte dine ait söz konusu inanç ve uygulamalarda hem biçimsel hem içerik açısından gün yüzüne çıkan problemlerin dünya toplumlarında giderek benzeştiği ile ilgili temel bir kaygıyı içermesi gerektiği iddia edilir. Daha açık bir ifadeyle, bu tartışmalarda eğer sorun, dini köktenciliklerin neredeyse dünya çapında yeniden dirilişini, geleneksel kiliseler ve mezhepler içindeki özgürlükçü-teolojik

⁷ Roland Robertson - JoAnn Chirico, “Humanity, Globalization, and Worldwide Religious Resurgence: A Theoretical Exploration”, *Sociological Analysis*, 46/3 (September 1985), 219-220

⁸ Roland Robertson, “The Sociology of Religion: Problems and Desiderata”, *Religion*, (Autumn 1971), 110.

⁹ Roland Robertson, “From Secularization to Globalization,” *Journal of Oriental Studies* 26 (January 1987).

hareketler de dahil olmak üzere yeni dini hareketlerin kapsamlı gelişimini ve modern dünyanın büyük bir bölümünde kilise-devlet gerilimlerinin çoğalmasını ve keskinleşmesini açıklamaktan ibaretse, en azından sosyo-kültürel bir fenomen olarak dinin küresel ölçekte işleyen süreçlerinin ve bu süreçlerin dış hatlarının bir taslağı oluşturulması gerekir.¹⁰ dolayısıyla Robertson meslek hayatının büyük bir bölümünde burada sözü geçen süreçlerin ve bu süreçlere ait taslağın izini sürerek çalışmalar yaptığı söylenebilir.

Robertson'ın din sosyologlarının tipik olarak zanaatlarını icra etme biçimlerini yeri geldiğinde eleştirdiği iyi bilinmektedir. Buna rağmen Robertson'ın din sosyolojisini ciddiye aldığını çünkü dini ciddiye aldığını söylemek gerekir. Robertson'ın başlıca şikâyeti, din konusuna çok dar bir şekilde odaklanmanın, araştırmaların önemsizleşmesine ve din sosyolojisinin sosyoloji disiplini içinde marjinalleşmesine neden olduğudur. Yine de alt disiplinin en şiddetli eleştirmenlerinin -özellikle Fenn ve Beckford- yanında Robertson¹¹ da din sosyolojisinin sosyolojinin bir alt disiplini olarak gelecekte bir "yükseliş" dönemi içine gireceğini düşünmektedir. Ona göre din, insan varoluşunun en ciddi yönleriyle ilgilidir. Din sosyolojisini önemsizleştirmek, onun konusunu önemsizleştirmektir ve ona göre bu, hayattaki en ciddi şeyle, yani kolektif kaderimizin anlamı ve amacı ile alay etmek olacağından, kötü niyet göstergesi olarak okunabilir. Gerçekten de Robertson'ın, din sosyolojisinin alt alanın sınırlılıkları hakkındaki tüm kuşklarına rağmen din sosyolojisini özerk bir alan olarak gördüğü dolayısıyla kendisini bir din sosyoloğu olarak tavsif ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü O, çabalarını dinle ilişkisi ve etkileşimi bağlamında bireyin sosyal deneyiminin en temel meseleleriyle yakından ilgili olarak görmektedir.

Roland Robertson ve Küreselleşme Teorisi

Bugünkü amaçlar doğrultusunda, küreselleşme basitçe dünyanın sıkıştırılması olarak tanımlanabilir. Bu sıkıştırma kavramı, sosyokültürel yoğunlukta bir artışa ve bilinçli farkındalığın hızlanarak genişlemesine işaret etmektedir. Küreselleşme ancak son yüzyıllarda gözle görülür bir şekilde hızlanmış olsa da küreselleşmenin kendisi yüzyıllara yayılan uzun vadeli bir gelişmedir. Küreselleşmenin çok yönlü bir süreç olduğu açıkça kabul edilmelidir. Diğer bir deyişle, aynı anda hem kültürel hem ekonomik hem de siyasi bir süreçtir ve bu sürecin kelimenin daha güçlü anlamıyla küresel entegrasyona yol açacağını varsaymak gerekir. Yoğunluk -ya da belki de başka bir anlamda, büyük ve artan karşılıklı bağımlılık- entegrasyonla aynı şey değildir. Entegrasyon, normatif uyumda bir artış anlamına gelir. Küresel entegrasyon karmaşık bir konu olsa da küresel ve yaygın karşılıklı bağımlılık çok daha basittir. Küreselleşmenin dünyada daha fazla entegrasyona yol açıp açmayacağı sorusunun doğrudan bir cevabı yoktur, çünkü gösterilen şey hem daha fazla parçalanma hem de daha fazla küresel birliktir.

Öte taraftan küreselleşmenin modernitenin güçlü projesi olan Avrupa entegrasyonu ile ilişkisini kurmak mümkün olmakla beraber bu ilişkinin boyutlarını sınırlarını belirlemek hiç kolay görünmemektedir. Nitekim entegrasyon kavramı geçmişte emperyalizm

¹⁰ Roland Robertson, "The Sociology of Religion: Problems and Desiderata", 112.

¹¹ Robertson, Roland and Chirico, JoAnn. "Humanity, Globalization, and Worldwide Religious Resurgence: A Theoretical Exploration", 222.

kavramıyla günümüzde ise küreselleşme kavramıyla neredeyse iç içe geçerek bir kavram kargaşasına neden olduğu görülebilmektedir.

Avrupa entegrasyonu genellikle demokratik normlara ve sosyal değerlere dayalı bir birlik olarak değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeler Avrupa entegrasyonuna ilişkin bir tür rasyonaliteye işaret etmektedir.¹² Tarihsel zorunluluklar göz önüne alınarak değerlendirildiğinde Avrupa projesinin oluşumunun, bir ortak pazar oluşumu yani bölgesel bir ekonomik entegrasyon olduğunu belirtmek gerekir. Bununla birlikte, ortak pazarın bir tür siyasal entegrasyon ve bir savunma topluluğu (a defence community) yaratabileceği öngörülüyordu. Fakat burada şuna değinmek gerekir ki Avrupa entegrasyonu zaman içinde ABD'nin, iktisadi ve askeri gücüne dayalı olarak dünyadaki egemen ideolojiyi ve politikayı belirleme çabasında enkarne olduğu söylenebilir. Nitekim ABD'nin kendi çıkarları çerçevesinde belirlediği doğrularını tüm dünyaya dikte ettiği yeni dünya düzeninde emperyalizmden hegemonyaya yumuşak geçişin meşruiyet mekanizmaları küreselleşme zemininde kamufle olmuştur. Küreselleştirici aygıtlar ABD'nin emrinde yeryüzündeki tüm ayrımların kışkırtılması ve kullanılmasına hizmet etmeye başlamıştır. Sonuçta neo-liberal politikalar sonucu dünyanın birçok farklı alanda düzensizleştirilmesi gerçekleşmiştir. Ulusal ve uluslararası düzeyde artan ekonomik ve sosyal eşitsizlikler, dünya dinlerinin marjinalleşmesi, devletlerin ırkçı politikaları, buna bağlı olarak ulusal çelişkilerin açığa çıkması, şovenizm, ırkçılık ve gericilik dalgasının yayılması gündeme gelmiştir. “Yeni dünya düzeni” aslında, gün geçtikçe artan bir “dünya düzensizliği”dir. Dünyadaki bu çelişik yapı, ideolojik yenilgisini, yeni bir formül ile örtmeye çalışmaktadır: “Kültürler savaşı”. Bu savaş kendisini “İslamcı tehdit” e dayandırmakta ve genel olarak politik-sosyal çelişkilerin üstünün örtülüp, dinci-dünya görüşü ile savaş biçiminde lanse edilmektedir. Meşruiyet temeli ortadan kalkmış, ayrımların körüklendiği bir dünyada birleştirici unsur olarak yeni bir şey keşfedilmiştir: “Anti-terörizm”. Bugün anti- terörizm, egemen iktisadi elitlerin uluslararası camiaya, etrafında birleşecekleri ortak çıkar olarak sunulan temel argümandır.¹³

Küreselleşmenin kavramsal olarak Batı entegrasyonu ve hegemonyasından ayrımını yapabilmek için başlangıçta küreselleşme ile ilgili argümanı biraz kısaltarak şu sorunun ele alınması gerekir: “Küre” nasıl mümkün olabilir? Bu soru, Simmel'in sorduğu şu soruyla aynı genel ruhla sorulmaktadır: Toplum nasıl mümkündür? Aralarındaki ufak tefek farklılıklar ne olursa olsun, benzer bir soru sosyolojinin klasik döneminde Tönnies, Durkheim ve Max Weber tarafından da sorulmuştur. Gerçekten de sosyokültürel olguların olasılığı sorusunun, sosyolojik-teorik girişimin merkezinde yer aldığı iddia edilir. Çoğu zaman analiz edilen olgular gerçekten de doğası gereği toplumsal olmuştur. Bir başka deyişle, olasılık sorusu en sık olarak bölgesel, ulusal toplumla ilişkili olarak ele alınmıştır (genellikle bireylerin toplumla ilişki kurma biçimleri açısından). Ancak bazı önemli teorisyenler kendilerini toplumsal düzeyle sınırlanmamış ya da sınırlamak istememişlerdir. Her halükârda küresel düzen meselesi bir dizi disiplinler ve disiplinler arası bağlamda giderek daha görünür hale gelmektedir.¹⁴

Robertson küreselleşme teorisini Parsonscu bir bakış açısıyla geliştirmiş ve geleneksel sosyolojinin gelişiminde kilit bir figür olmuştur. O, yalnızca dünya ekonomisi ve dünya siyasetine dayalı bir bakış açısında türetilen dünya sistemleri teorisi gibi tüm gezegeni

¹² Lütfü Doğan, “Küreselleşme, Avrupa Entegrasyonu ve Genişleme”, *Praksis* 51 (2019), 34.

¹³ Şule Daldal, “Neo-Liberal Politikalar ve Hegemonya Krizi”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* 21/1 (2006), 176.

¹⁴ Roland Robertson, *Globalization: Social Theory and Global Culture*, (London: Sage Publications, 1992), 76.

tek bir bütünden gören Batı merkezli yönelimleri (örneğin küreselleşme 500 yıl önce başlamıştır) eleştirmektedir. Robertson, modernleşme ve modernite öncesi dönemde bile insanların küresel dünyaya ilişkin algıları ve imajları bağlamında kendi toplumlarını ve yerelliklerini kurma ihtiyacı hissettiklerine ve bunu gerçekleştirdiklerine işaret etmektedir. Başka bir deyişle Robertson, ulus-devleti kapsamına alan geleneksel bir sosyoloji değil, küresel çağdaş durumu yakalayabilecek bir “küreselleşme sosyolojisi” arayışındadır. Bu, Wallerstein ve Mayer’in belirsiz bıraktığı soruyla, yani küresel gerçeklik sorusuyla, daha açık ifade ile küresel bütünün nasıl algılanacağı sorusuyla başa çıkma isteği anlamına gelir.¹⁵

Robertson, geleneksel “küreselleşme” kavramının yalnızca tek tip ve evrensel eğilimleri kapsadığına dikkat çekmekte ve bir “küyerelleşme” (glocalization) terimi önermektedir. Bu “küyerelleşme” terimi, “en geniş anlamıyla, yerelliklerin yaratılması ve birleştirilmesini içeren dünyanın sıkıştırılmasını içerir”, yani hem evrenselciliğin bireyselleştirilmesini hem de bireyselciliğin evrenselleştirilmesini kapsar. Dahası, Robertson, küyerelleşmedeki sorunu “tek bir alan olarak dünya bilincinin kapsamı ve derinliği” olarak tanımlar; bu yalnızca artan etkileşimlerdeki nesnellikle ilgili değil, aynı zamanda kültürel öğelerin baskın yönüyle ve bireyselliğin hareket alanlarıyla da ilgilidir. Dolayısıyla Robertson’ın küyerelleşme analizinde sadece dünya sistemi tarafından temsil edilen tek bir yapı anlamında küresel sistemle değil, aynı zamanda bilincin bir bütün olarak küresel öznellik algısı ve kimlik meseleleriyle de ilgilendiğini göstermektedir. Bu durum, küresel sistemin sadece tek bir yapı anlamında küresel bir sistem olmadığına işaret etmektedir. Daha ziyade, Robertson’ın analizinde, bu öznel algı meseleleri ana meselelerdir. Bireysel benlik ve kimlikler, çeşitli ulus- devlet toplumlarının ilişkilerinin toplamı olarak dünya toplumları sistemi ve genel olarak insanlık alanında görülen etkileşimler küresel bir alan oluşturur. Dahası, bu küresel alan iki bireyci temel unsuru temsil etmektedir. Bu temsiliyetin alanı olarak “küresel alemde” bireysel benliklerden insanlığa, ulus-devlet toplumlarından dünya toplumlar sistemine aşağıdan yukarıya doğru bir akış söz konusudur. Bu açıdan değerlendirildiğinde aşağıdan yukarıya akışın homojenleşme ve evrenselleşme dinamiklerini açığa çıkartarak küreselleşmeyi görününü kıldığı söylenebilir.¹⁶

Robertson¹⁷ küreselleşmenin dinle ilişkili görülen dinamiklerini açıklamaya çalıştığı makalesinde, çağdaş sekülerleşme teorisyenleri tarafından ortaya atılan özelleştirme tezini bireyin kurumsallaşmış inşasını içerdiğinden dolayı onaylamaktan kaçınmaktadır. Özellikle dini güçlerin toplumsal ve hatta küresel kültürel oluşum düzeyinde değil de bireysel düzeyde yoğunlaşmasının daha muhtemel olduğu varsayımından şüphe duymaktadır. Gerçekten de O, sekülerleşme tartışmalarının büyük bir kısmının küreselleşmenin dinamikleri tarafından geçersiz hale getirildiğine inanmaktadır. Nitekim küreselleşme süreçleri dünya toplumlarında anlam, kader, amaç gibi temel soruları yeniden gündeme getirirken, toplumda insan varlığının giderek karmaşıklaşan bir küresel düzen içinde konumlandırılması ihtiyacını gün yüzüne çıkartmıştır. Böylesi bir ihtiyacın dinin toplumsal düzende yerini güçlendirmeye yarayacak bir takım varoluşsal kaygıları tetiklediği görülebilmektedir.

¹⁵ Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System*. New York: Academic Press, 1974., David R. Meyer, “The World System of Cities: Relations between International Financial Metropolises and South American Cities.” *Social Forces* 64/3 (1986)

¹⁶ Bryan S. Turner, “The Concept of ‘The World’ in Sociology: A Commentary on Roland Robertson’s Theory of Globalization.” *Journal for the Scientific Study of Religion*, 31/3, (September 1992), 311.

¹⁷ Roland Robertson-William R. Garret, *Religion and Global Order*, 284.

Robertson'ın küreselleşme teorisinin, “insani kaygı” önermesinin analizine dayandığı görülmür. O, insan-merkezci düalizmin iki yönden oluştuğuna işaret eder: toplumsal-sistematik işlevsellik ve kişisel ve ilişkisel varoluş (yaşam dünyaları). Bu teori insan merkezli olduğu için çerçevesi zorunlu olarak insan etrafında döner; fakat tanrı merkezli düalizmin tarihsel bir dönüşümünü esas alır. Bu açıdan bakıldığında Robertson'ın teorisi dört yönlü bir göreceleştirme sürecinden oluşur. Bunlardan ikisi yerel sosyal dinamiklerin ötesinde *toplumun göreceleştirilmesi* ve bireyciliğin zemini dışında *bireyin göreceleştirilmesidir*. Göreceleştirme, sosyokültürel veya psiko-sosyal varlıkların daha geniş bir küresel bağlam içinde konumlandırılması sürecine atıfta bulunur, böylece göreceleştirilen varlıklar aynı geniş bağlam içindeki diğer varlıklarla ilişkili olarak daha öz düşünüm içerirler. Özün veya benliğin dolayısıyla bireyin göreceleştirilmesi, bu öz veya benliğin daha geniş, daha temel bir insani çerçeve içinde konumlandırılmasına işaret eder; toplumun göreceleştirilmesi ise belirli toplumların dünya çapındaki bir sosyal kompleks içinde konumlandırılmasına atıfta bulunur. Böylece bireysel toplumların “sosyal kalite” ilkesini ne ölçüde sergilediğini analiz etmek mümkün hale gelir. Ayrıca her ikisinin de bir alt seviyelerde çeşitlenmesi belirli toplumlar ve insan kategorileri arasındaki ilişki ile bireyselliğin küresel sosyal kompleks arasındaki ilişkiyle açıklanır.¹⁸

Küresel alandaki ilk bileşen çeşitli toplumlardan oluşan dünya sistemidir. Bu bileşenle ilgili olarak Robertson'ın ek bir alan üretmek için dünyanın bir bütün olarak giderek daha fazla birbirine bağımlı hale geldiği genel sürece atıfta bulunur. Dolayısıyla dünya sistemi dünya toplumuna ilişkin algıların oluştuğu yer olarak görünmektedir. Robertson, bu bileşenle ilgili olarak, bizim, (küresel biz) çok uzun zaman önce ontolojik olarak güvenli ve kolektif bir dizi “ev” içinde yaşadığımızı ve dağıldığımızı öne sürerek mutlak bir dünya görüşünün her zaman var olmadığını öne sürmektedir. Küreselleşmenin ikinci bileşeni “insanlık” bileşenidir ki diğer bileşenlerle ilişkili olarak tek bir insanlık algısına doğru küresel bir akışı temsil etmektedir. Robertson bu insanlık anlayışının en az bir ulus olarak bir topluluk ya da toplum fikri kadar önemli olduğunu savunmaktadır. Bu bileşene göre giderek daha fazla sıkıştırılmış ve artık küresel bir bağlama yanıt verme sorunuyla karşı karşıya olan küresel insanlık, insan doğasının birliğine bütünlük kazandırma potansiyeline sahip bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle, bu insanlık bileşeni, bilişsel yönüyle, küresel alemdeki nihai amaç ya da niteliği üzerinden “dünyanın gerçek anlamı”nı ortaya çıkaracak temel unsurdur.¹⁹

Robertson'a göre, küreselleşmenin diğer önemli bileşeni küresel bir aktör olan bireyin varlığını temsil eden *yapıların yaygınlaşmasıdır*. Oysa modern dönemin batıcı zihniyeti epistemolojik açıdan, dünya sistemleri, dünya toplumları vb. tartışmalarının çoğunda bireyi ve bireyciliğin yapısını görmezden gelme veya tek bir varlık olarak görme eğilimi içinde olmuşlardır. Dolayısıyla Robertson bu eğilime karşı çıkarak üniter olarak görülme eğiliminde olan bir dünya toplumu veya sisteminde çoklu bireyci veya bireyciliğin varlığını kavrama ihtiyacını vurgulamaktadır. Başka bir deyişle, modern çağda kamusal alana dahil olan birey, “rasyonelleştirilmiş” bir toplumsal örgütlenmeye katılan kişi olarak ele alınırken Robertson'ın küresel dünya sisteminde toplumun aktörü olarak inşa eden ve kendi yerelliği içinde özgünlüğünü sisteme adapte edebilen kişidir. Genel olarak Robertson, çeşitli toplumlardan oluşan dünya sistemini ve ulus-devlet toplumlarını

¹⁸ Roland Robertson-JoAnn Chirico, “Humanity, Globalization, and Worldwide Religious Resurgence: A Theoretical Exploration”, 233-234.

¹⁹ Roland Robertson, “Mapping the Global Condition: Globalization as the Central Concept”, Mike Featherstone (Ed.), Global Culture, Nationalism, Globalization and Modernity, London: Sage Publications, 1990: 15-20.

sosyolojik gerçekliği olan unsurlar olarak görürken insanlığı ve bireysel benlikleri ise bilişsel unsurlar olarak konumlandırmaktadır. Bu da Robertson'ın toplumların "ulus-devlet toplumları"ndan "dünya sistemi"ne doğru varoluşsal ve epistemik yönler bakımından akış gösterdiği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Robertson'a göre, toplumsal bireycilik, egoyu ve insanı bilişsel bir boyut olarak kuşatırken bireysel benliklerden "insanlığa" doğru akış küreselleşme olgusunu açığa çıkarır.²⁰

Robertson küyerelleşmeyi, küresel alem modelindeki dört bileşenin etkileşiminin bir sonucu olarak görmekte, ancak daha da ötesi, buradaki etkileşimlerin bir sonucu olarak şu anda üretilmekte olan "dünya düzeni imajı"nı modernden küresele ve yerelden küresele doğru dönüşen iki toplum modeline dönüştürmektedir. İlk model bir bütün olarak dünya ile ilgilidir. İkincisi ise bir bütün olarak dünyanın nasıl inşa edilmesi gerektiği sorusuna ilişkindir. Küresel toplum, küreselleşmenin göreceleştirme ve homojenleştirme faaliyeti içinde, dünya görüşleri ve dünya imajlarının biçimlendirdiği sözleşmeye dayalı sosyal yakınlığı, küreselleşmeye uyum sağlamaya çalışan kişilerin bilincinde inşa etmeye çalışır. Söz konusu yakınlığın işaret ettiği toplum imgesi, dünyanın yerel dinamiklere kapalı sosyal topluluklar şeklinde düzenlenmesi gerektiği ve düzenlenebileceği görüşüdür. Bu dünya düzeni imgesi, "Küresel köy" gibi ancak tüm gezegeni kapsayan bir topluluk perspektifinden bakıldığında küresel bir düzen olabileceği görüşünü benimseme eğilimini yansıtmaktadır. Dolayısıyla küreselleşme imgesi Dünyanın merkezi sayılan (centralised) ve merkezin dışında kalan (decentralised) yaşam formları olarak sosyal hayatı ikiye bölmektedir.²¹

Küreselleşme-din arasında kurulan ilişki Robertson için önemli görülen konuların başında gelmektedir. Robertson'a göre küreselleşme, dinin evrensellik tezine ihtiyaç duyar. Öte taraftan küresel çağda dinin toplumda temsili açıdan alan bulmasının imkanına yönelik önemli sorun kamusal din sorunudur. Nitekim ünlü sosyolog José Casanova'ya göre, "dinin özel alandaki yerini terk ederek sivil toplumun homojen nitelikteki kamusal alanına girmesi, modern dönemde seküler paradigmanın toplumlar üzerinde süregelen hâkim hegemonyasına, yaygın meşrulaştırmaya ve sınırların yeniden çizilmesine katılmasıdır."²² Robertson bunu "dinin siyasallaşması" ve "siyasetin dinselleşmesi" olarak özetlemektedir. Dinin siyasallaşması hükümet meseleleriyle ilgilenen görünürde dini grupların yükselişine neden olurken, siyasetin dinselleşmesinde ise dini gruplar ile seküler ideolojiler arasında halkın çıkarları doğrultusunda iş birliğinin genişlemesi anlamına gelmektedir. Bu, aslında dini davranışların ve hatta teolojik inançların özerkliğinin inkârı anlamına gelmektedir. Bununla beraber dinin siyasallaşması modern devletin dinden aldığı güçle toplumsal hayatın siyasi ve hukuki tanımını yaparak mahremiyet, cinsellik, ahlak, AIDS tehdidi vb. gibi insan hayatının "daha derin" meselelerine müdahil olması anlamına gelirken siyasetin dinselleşmesi ise toplumun devlet tarafından farklı düzeylerde bir hürmet ve "daha derin" kimlik hedefi olarak örgütlenmesi anlamına gelmektedir. Nitekim devlet tarafından örgütlenen toplum, farklı düzeylerde hürmet ve "derin" özdeşleşmenin nesnesi haline gelir. Bir dereceye kadar, dinin siyasallaşması ve siyasetin dindarlaşması birbirini güçlendiren süreçlerdir. Hükümet ne kadar dindarlaşır, siyasi alanda görünüşte dini olan faaliyetlerin o kadar genişlemesine yol açar; benzer şekilde, dinin siyasallaşması da

²⁰ Malcom Waters, *Globalization*, Routledge, 2000, 67.

²¹ Roland Robertson, "Mapping the Global Condition: Globalization as the Central Concept", 20-30.

²² José Casanova, "Cosmopolitanism, the Clash of Civilizations and Multiple Modernities" *Current Sociology*. 59/2, (2011), 65-66.

görünüşte seküler olan siyasi alandan dini bir yoruma kaymaya yol açar. Dinin siyasallaşması ve siyasetin dindarlaşması olarak adlandırılan olgunun tamamen çağdaş bir olgu olduğunu vurgulamak önemlidir. Tarihte benzer örnekleri olsa da son on yıllarda çağdaş dini değişimde öne çıkan bir konu haline gelmiştir. Bu olgu küreselleşme süreciyle yakından ilişkilidir. Dolayısıyla, Robertson'ın terminolojisine atıfta bulunacak olursak, bu aslında bir "yeniden siyasallaşma" ve "yeniden dinselleşme" meselesidir.²³

Küreselleşme Teorileriyle İlişkisi Bağlamında Desekülerizasyon veya Dini Canlanma

Klasik sekülerleşme paradigmaları içinde dinin toplum içindeki konumu hakkında ileri sürülen tezlerde bir tıkanmanın olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Buna rağmen dinin kültürel değerinin ve dinsel kurumların otoritesinin azalıp azalmadığını tespit etmek din sosyolojisinin en büyük uğraşısı olmaya devam etmektedir. Bu anlamda, çağdaş dini ifadeleri "kutsalın dönüşü", "Tanrı'nın intikamı"²⁴ veya "dinin post-seküler topluma adaptasyonu"²⁵ olarak yorumlayan yazarlar bile, "sekülerleşme" kategorisini, karşıtını fundamentalizm teriminde bulan bir sınıflandırma içinde sisteminin kutuplarından biri olarak benimseme eğilimindedir. Başka bir deyişle, kültürel ve siyasi alanların rasyonelleştirilmesi tezinden yola çıkarak, bir yandan Batılı liberal toplumlardan, diğer yandan da Asya ve Afrika'daki Müslüman cumhuriyetlerin deneyimlerinden ilham alan yeni bir sosyolojik antinomi inşa ederek sekülerleşme ve fundamentalizm ikiliğini oluşturmaktadır. Çağdaş din sosyolojisinin önemli temsilcilerinden Peter L. Berger, "Dünyanın Sekülerleşmesi: Küresel Bir Bakış" adlı çalışmasında şöyle demektedir: "şu anda sekülerleşmiş bir dünyada yaşadığımızı varsaymak yanlıştır, o halde tarihçiler ve sosyal bilimciler tarafından gevşek bir şekilde sekülerleşme teorisi olarak etiketlenen tüm yazılar özünde yanlıştır"²⁶ Bu ifade, yüzyılın başında din sosyolojisi çalışmalarında bir paradigma değişiminin işareti olarak kabul edilebilir. Küreselleşme çağında, bir yandan bilimin, piyasanın ve tüketimciliğin yaygınlaşması söz konusuysa, diğer yandan dinin çeşitli biçimleriyle yeniden canlanması söz konusudur; bu sadece dini inananların ve örgütlerin sayısındaki artış açısından değil, aynı zamanda ve daha da önemlisi, dinin kamusal alanda öne çıkması açısından da geçerlidir. Sekülerleşme teorileri artık bu yeni din modelini açıklayamamaktadır. Seküler bir çağda mı yoksa post-seküler bir çağda mı yaşıyoruz? Dinin yeniden canlanması insanları geleneksel "kutsal şemsiye"ye geri getirecek mi? Öngörülebilir gelecekte din ne gibi eğilimler gösterecek? Bunlar bugün din sosyolojisinin karşı karşıya olduğu başlıca teorik sorulardır.

Robertson bu sorulara cevap vermek adına din sosyolojisi alanında çalışanların modern çağdan küresel çağa doğru değişen bir dünyayla karşı karşıya olduklarını kanıksamaları gerektiğini iddia eder.²⁷ Öte taraftan geleneksel yaşam biçimlerinin etkisini yitirdiği tüketim çağında, dünya toplumlarının uzun yıllar boyunca modernite etkisi altında olmaları neticesinde seküler nitelikte bir doğallığa eriştiğini söylemek gerekir. Bununla birlikte, küresel toplumda değişen derecelerde dinin yeniden canlandığı da yadsınamaz bir gerçektir. Klasik sekülerleşme teorilerinin öngördüğü gerileme ya da özelleşmeden

²³ José Casanova, "Cosmopolitanism, the Clash of Civilizations and Multiple Modernities", 218-219. Roland Robertson, "Din ve Küresel Alan", çev. İhsan Çapçoğlu, *AÜİFD* 17/2 (2003), 264-265.

²⁴ Gilles Kepel, *The Revenge of God: The Resurgence of Islam, Christianity and Judaism in the Modern World*. (Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1992).

²⁵ Jürgen Habermas-Joseph Ratzinger, *The Dialectics of Secularization: On Reason and Religion*, (San Francisco: Ignatius Press, 2005).

²⁶ Peter L. Berger, "The secularization of the World. A global overview", *The desecularization of the World. Resurgent Religion and world Politic*, (Washington D.C. Ethics and Public Policy Center, 1999), 2-3.

²⁷ Roland Robertson, "From Secularization to Globalization," 28-32.

ziyade, din kamusal alanda önemli bir rol oynamaya devam etmektedir. Kamusal din ve sekülerizmin bir arada var olması, küreselleşme çağında dini manzaranın paradoksal özelliklerinden biridir. Nihayetinde küreselleşme sürecinin neden olduğu belirsizliği aşmada, küreselleştirici etkilerin neden olduğu insani anlam kriziyle başa çıkma çabasında; küresellik ve ulusötesilik olgusu karşısında aidiyet ve kimlik sorunlarını çözmeye dinin inisiyatif olarak konumunu güçlendirdiği var sayılır. Buna rağmen sekülerleşme ve desekülerleşmenin toplumsal sınırlarını ve anlam boyutlarını belirlemek zor olsa da küreselleşmenin zorunlu getirisi olan dini çoğulculuk, günümüz dünya toplumlarında dini manzaranın merkezi özelliklerindedir. Bu, farklı dini geleneklerin birbirleri ile olan, gelenek ve modernite arasında olan, din ve toplum arasında olan etkileşimi içerir. Dolayısıyla sınırların ortadan kalkması küresel çağın önemli bir özelliğidir ve bu durum çeşitli şekillerde tezahür etmektedir. Bundan dolayıdır ki dinin geleceği adına doğru öngörülerde bulunmak için yapılabilecek en dikkate değer şey sekülerleşmeyi öngörücü bir hipotezden ziyade tanımlayıcı bir hipotez olarak görmektir.²⁸ Aynı zamanda, bunu yapabilmek adına tek bir dine veya tek bir yere odaklanmadan, küresel, kültürler arası ve karşılaştırmalı bir bakış açısını elde etmek gerekir.

Hatırı sayılır derecede birçok yorumcu, "postmodernizmin 1980'lerin baskın kavramı olması gibi, küreselleşmenin de 1990'ların baskın kavramı olabileceğini ve insan toplumunu üçüncü binıyla taşıyacak önemli bir kavram olduğunu" belirtmişlerdir.²⁹ Öyle ki Küreselleşmenin üzerine ortaya konan birçok teori Postmodernitenin yeniden izahını mümkün kılma çabasına bağlı olarak dillendirilmeye başlanmıştır. Marshall McLuhan'ın "küresel köy" önerisi önemli bir giriş niteliğindedir. Daha sonra Immanuel Wallerstein'in "dünya sistemi" teorisi ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan sistematik olarak incelenmiştir. 1980'lerden bu yana, sosyolojik düşünce küreselleşme teorisinde yeni bir trend olmuştur ki bu durum, Robertson'ın da aktardığı üzere modernleşmeden küreselleşmeye paradigma değişimine de yansımaktadır.³⁰ Bu bakımdan Anthony Giddens ve Roland Robertson küreselleşme teorilerinde başı çeken önemli iki isim olarak sosyoloji tarihinde yerlerini almışlardır.

Giddens küreselleşmenin modernitenin bir sonucu olduğunu iddia ettiği yazısında şöyle demektedir: "Modernite, 17. yüzyıl civarında Avrupa'da ortaya çıkan ve yıllar boyunca dünya üzerinde değişik derecelerde etkisi olan toplumsal yaşam ya da örgütlenme biçimini ifade eder".³¹ Modernitenin üç ana motivasyon kaynağı vardır: (1) zaman ve mekânın birbirinden ayrılması: bu, zaman-mekânın sonsuz bir ölçekte genişlemesinin koşuludur ve zamansal ve mekânsal bölgeler arasında kesin bir ayırım yapılmasını sağlar. (2) Ayrıştırma mekanizmalarının geliştirilmesi: toplumsal eylemin bölgeselleştirilmiş bağlamlardan "çıkarılmasına" olanak tanır. Dolayısıyla sosyal ilişkilerin geniş zaman-mekân mesafeleri boyunca 'ortaya çıkması' ve yeniden düzenlenmesini mümkün kılar. (3) Bilginin düşünümsel kullanımı: sosyal sistemin yeniden üretiminin içsel bir parçası haline gelen ve böylece sosyal hayatı geleneksel sabitliğin kısıtlamalarından kurtaran sosyal hayat hakkında sistematik bilgi üretimi gün yüzüne çıkar.³² Neticede küreselleşme, uzak coğrafi bölgeleri birbirine bağlayan dünya çapındaki sosyal ilişkilerin

²⁸ Karel Dobbelaere, "Secularization: A Multi-dimensional Concept," *Current Sociology* 29/2. 1981, 231.

²⁹ Malcom Waters, *Globalization*, Routledge, 1.

³⁰ Jan Aart Scholte, *Globalization: A Critical Introduction*, (New York: Palgrave Macmillan, 2005).

³¹ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, Çeviri: Ersin Kuşdil, (İstanbul: Ayrıntı. 1998.), 1.

³² Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, 46.

yoğunlaşması olarak tanımlanabilir, öyle ki buradaki olaylara kilometrelerce ötedeki olaylar neden olabilir ve bunun tersi de geçerlidir.³³

Robertson, Giddens'ın modernite ve küreselleşme hakkındaki görüşlerini paylaşmamaktadır. Ancak ortak noktaları küreselleşme üzerine düşünömsel bir yaklaşım sergilemeleridir. Robertson, küreselleşmenin sosyolojik bir yorumunu temsil etmenin yanı sıra, kültürel küreselleşmenin de önemli bir temsilcisidir. Bu kültürel odaklanma Robertson'ın din sosyolojisi çalışmasının da önemli bir özelliğidir. Tüm bu faktörler göz önüne alındığında, Robertson'ın dinin küreselleşmesi çalışmalarının öncüsü ve önemli bir temsilcisi olması şaşırtıcı değildir.

Robertson, mevcut küreselleşme bağlamının iki özelliğinin dini ya da yarı dini kaygıları güçlendirdiğine ya da en azından tetiklediğine işaret etmektedir. Bir yandan küreselleşme toplum içinde yaşama karşı güvenlik anlamına gelmekteyken öte taraftan toplumların dünya düzeni ve insanlığın gerçek anlamına dair soruları gündeme getirmektedir. İlk soru öncelikle toplumun göreceleştirilmesiyle, ikincisi ise bireyin göreceleştirilmesiyle ilgilidir. Bununla beraber toplumdaki küreselleşme sürecinin geniş kapsamlı sonuçları olmakla birlikte küreselleşme sürecinin toplumda gerilimlere ya da şikâyetlere yol açmaması ya da toplumsal bağlamda bir karşı çıkışa ya da direnişe neden olmaması mümkün değildir. Dolayısıyla küreselleşme süreciyle birlikte toplum ve içindeki bireyler kendi sosyal kimliklerini tanımlama baskısı altındadır. Bu baskı kolektif toplum düzeyinde, birilerinin kimliklerini politik-dinsel terimlerle ifade etmek istediğine bağlı olarak yarı-dinsel bir eğilim ortaya çıkartmaktadır.³⁴

Burada ana hatlarıyla belirtildiği gibi mevcut küresel durumun dini ya da yarı-dinsel kaygıları vurgulayan ya da en azından ortaya çıkararak iki özelliği olduğunu öne sürmek mümkün olabilir. Bir yandan, küreselleşme farklı toplumların iç içe geçmesi nedeniyle toplumsal yaşamın güvenli oluşu tezine kuşkuyla bakılmasını içermekte, dolayısıyla hem toplumların dünya düzeninin meşruiyetini sorgular hale getirmektedir. Bu durumla ilgili olarak küreselleşme süreci, toplumlar içinde gerginlikler, hoşnutsuzluklar ya da toplumsal bağlamlar içinde tepkiler, hatta direnişler olmaksızın gerçekleşmesini beklemek çok anlamlı değildir. Küreselleşme ilerledikçe, toplumların iç içe geçişinden kaynaklı olarak kolektif düzeyde, bazılarının kendi toplumlarının nihai olarak neyi temsil ettiğini ve bu toplumda neyin kutsal olduğunu politik-dinsel terimlerle tanımlamayı kendilerine görev edinmeleri nedeniyle, yarı-dinsel bir yönde bir itki söz konusudur.

Genel olarak, sosyologlar küresel akışları inançların öznelleştirilmesi ve toplumsal aktörlerin dini yapılarla ilişkili özerkliklerinin genişlemesi süreçleriyle ilişkilendirme eğilimindedir. Dolayısıyla, Pace'e göre³⁵ küreselleşme etik bireyciliğin değirmenine su taşıyarak ve "tarihte belli bir otorite ve gelenek sermayesine sahip kurumların inanç sistemlerini güvenli ve istikrarlı sınırlar içinde düzenlemelerini" zorlaştırarak "sekülerleşmeyi desteklemektedir". Aynı doğrultuda, Hervieu-Leger³⁶ de küreselleşme dönemlerinde asıl olgunun inançların azalması değil, dini kurumlar tarafından tanımlanan büyük inanç kodlarından bağımsız olarak bireysel zeminde yayılması

³³ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, 56-57.

³⁴ Peter Beyer, *Religion and Globalization*, (London: SAGE Publications, 1994), 289-301.

³⁵ Enzo Pace, "Globalization and The Conflict of Values in Middle Eastern Societies". In *Religion, Globalization, and Culture*, (Leiden, The Netherlands: Brill, 2007), 39.

³⁶ Danielle Hervieu-Leger, *French Catholicism: The End of a World*, (Paris: Bayard, 2003), 3.

olduğunu söyler. Bireylerin özerkliğinin tüm sektörlerde savunulduğu bir toplumda, dini inanç da bir istisna değildir. Bireyler, kurumlar tarafından benimsenen 'hakikatlere' uymayı tercih etmek yerine, kişisel bir manevi arayışın özgünlüğüne bağlanıyor ve dünya deneyimlerine öznel bir anlam katmalarına olanak tanıyan inanç anlatılarını detaylandırmakta giderek daha özgür hale geliyorlar.

Bir yandan teolojinin ve dinin siyasallaşması, diğer yandan da siyasetin teolojileşmesi bu bağlantının temel özellikleridir. Küreselleşme sürecinin kendisi dini ve yarı-dinsel soruları gündeme getirmektedir. Teodise problemine dayalı eskatolojik sorular ve bu soruların ardılları küreselleşen dindarlığın gündeminde üst sıralarda yer almaktadır. Öyle ki toplumların dünya düzeninin meşruiyetine³⁷ ve insanlığın geleceğine ilişkin artan endişenin anlamı, kurtuluş teolojilerinin çoğalması ve dünya teolojisine artan (ve ilgisiz olmayan) ilgidir. Bunların her ikisi de Batılı bir bakış açısının ya da Habermas'ın "çağdaş teolojik söylemde gözlemlenebilen söylem biçimi İncil mirasının yeniden siyasallaştırılması, bu dünya/öteki dünya ikileminin tekilleştirilmesi ile şekillenmektedir" cümlesinde ortaya çıkan tezahürlerdir.³⁸

Robertson, bazı ülkelere seküler hayat tarzının yönetim biçimi olan laikliğin, batının bizzat kendisi tarafından empoze edildiğini söyler. Öte taraftan O, kavramsal açıdan devletin temelde seküler nitelikte olmasına rağmen toplumda dine tanınması gereken alanın sınırlarını genişletme adına devletin toplumsal gayret ile yeniden yapılandırılması isteğini desteklemiştir. Bu açıdan bakıldığında bireysel dini özgürlüğün azlığına ve dinin toplumsal alanda temsil biçimlerinin cılızlığına yapılan yoğun vurgu, küreselleşme özelinde uluslararası toplumun kurulmasında önemli bir döneme işaret eder.³⁹ Ancak bu dönemin kurulması elbette ki birtakım güçlükleri beraberinde getirmektedir. Nitekim bizzat evrensel dinlerin kendilerine özgü evrensel mesajını koruyarak küresel boyut kazanma istekleri hala dünya kamuoyunda toplumsal düzeni bozan tehditler kategorisinde bir refleks olarak değerlendirilmektedir. Buna rağmen yine de dinlerin bu tutumun tersini üreterek küreselleşmeye katkı sağladığı da dile getirilmektedir.⁴⁰ Bununla birlikte, sosyal bilimciler arasında günümüz dünyasında gelenekçi grupların radikalleşen yayılcı tutumlarını devam ettirebilmeleri, küreselleşme ve sekülerleşmenin bir sonucu olarak yorumlama yönünde güçlü bir eğilim olduğunu belirtmek önemlidir. Bu perspektifte, dini grupların kendilerine radikal alan açma çabaları ve köktenci refleksleri kutsallığın deneyim pratikleri olarak yapılaşmaktadır. Daha açık tabirle dinseliliğin görünür kılınması zorunluluğuna bağlı olan bir çeşit dindarlık biçimleri bir yanda "dinler arası sınırların önemsizleştirilmesi, kurumsal liberalleşme ve inançların bireysel "brikolajı", diğer yanda ise cemaat kimliklerinin güçlendirilmesi arasında bir gerilim oluşturmaktadır.⁴¹

Literatürün bir kısmı cemaatçiliğe yönelik bu eğilimi nüfusun mobilizasyonu süreciyle ilişkilendirirken, diğerleri, özellikle de kapitalizmin teşvik ettiği ekonomik eşitsizliklerle daha fazla ilgilenen düşünürler, bu eğilimin küreselleşmenin teşvik ettiği toplumsal

³⁷ John W. Meyer, "The World Polity and the Authority of the Nation-State." Albert Bergesen ed., *Studies of the Modern World-System*. (New York: Academic Press, 1980), 132-135.

³⁸ Jürgen Habermas, "The Public Sphere: An Encyclopedia Article", *New German Critique*, Autumn/3, (1974), 121.

³⁹ Anthony Payne, "Globalization and Modes of Regionalist Governance. In", Pierre, Jon (ed.): *Debating Governance: Authority, Steering and Democracy*. (Oxford: Oxford University Press, 2000), 201-205.

⁴⁰ Mike Featherstone, "Whither Globalization? An Interview with Roland Robertson", *Special Section on Global Culture Revisited, Theory, Culture & Society Annual Review*, 37/7-8, 2020, 7-8.

⁴¹ Danielle Hervieu-Leger, *French Catholicism: The End of a World*, 4.

ayırışma ile olan bağlantılarını vurgulamayı tercih etmektedir. İlk akıl yürütme çizgisine göre, çalışan nüfusun yersiz yurtsuzlaşması, genellikle "köken ülkenin politikalarına yönelik şiddetli ve yoğun bir eleştiri ve bağlılık duygusu" yarattığı için, gelenekçilik biçimlerinin görece daha müreffeh toplumlara doğru akışını desteklemektedir. Bu nedenle, Avrupa'daki Hindu ve İslami toplulukları yorumlama zorluğuyla karşılaştığında "küresel köktenciliklerden" bahsetmek mümkündür.⁴² Gelenekselciliği küreselleşme süreçlerine katılan toplumsal kesimlerin eşitsiz koşulları temelinde analiz edenler, toplumsal kimliklerin itici faktörleri olarak ayırışma ve giderek artan toplumsal marjinalleşmeye işaret etmektedir. Bu görüşe göre, köktendincilikler çağdaş toplumsal oluşumların marjinalleşmiş kesimlerinde daha verimli bir zemin bulacaktır. Böylece, ekonomik ve eğitimli elitlerde seküler ve küreselleşmiş bir kültüre sahip oluruz ki tam da bu nedenle ulusötesi olabilir ve farklı toplumların sosyal piramidinin tabanında daha gelenekçi kültürel ifadelerle bir arada bulunabilir. Bauman'ın sözleriyle: "Küreselleşmeden yararlananların deneyimlerini yansıtan ve ifade eden neo-kabile ve köktendinci eğilimler, yüksek kültürün, yani küreselleşmiş tepenin kültürünün çok övülen "melezleşmesi" kadar küreselleşmenin meşru çocuklarıdır."⁴³

Kuşkusuz asimetric koşullar, iş ve toprak arayışındaki ya da savaş durumlarının zorladığı işçi kesimlerinin hareketinin yoğunlaşmasıyla daha da kötüleşmektedir. Aynı şekilde, hareketlilik daha müreffeh toplumlar yönünde gerçekleştikçe, sağduyunun gelenekçi kesimleri yabancılarla ilişkilendirme eğiliminde olduğu ve bunun da genellikle yabancı düşmanı çatışmalara yol açtığı yadsınamaz. Dolayısıyla sekülerleşme ve gelenekçilik eğilimlerinin en farklı toplumlarda bile görülebileceği ve grupların geleneksel karakterinin her zaman dış göçmenlerin değerlerinden kaynaklanmadığı da göz ardı edilemez. Ancak bu tartışma, farklı sosyal oluşumlardaki dini grupları da içeren ampirik ve karşılaştırmalı araştırmaların, din olgusunun çağdaş sosyal yaşamın diğer boyutlarıyla ilişkisini açıklamak için yeni unsurlar sağlayacağı ölçüde ilerleyecektir.

Sonuç

Sonuç olarak din, hem insan türünü kapsayan evrenselci eğilimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan dini ya da yarı-dinsel meseleler hem de toplumlar arasındaki ilişkilerin evrenselci eğilimlere verilen tikelleştirici yanıtlarla son bulması nedeniyle küreselleşme sürecinde merkezde yer almaktadır. Burada sunduğumuz fikirlerin, modern dünyada din ve dindarlık ile sekülerleşme tezini çevreleyen tartışmalar üzerinde doğrudan etkisi olan pek çok başka yönü de bulunmaktadır. Ancak buradaki temel amacımız, eski küresel toplum ve yerel toplum arasında beliren sorunun bir genelmesi ve uzantısı olarak gördüğümüz küresellik olgusuyla ilgili artan endişeler bağlamında dinin nasıl tartışılabileceğini görme görevine katkıda bulunmak olmuştur. Küreselliğin ve küreselleşmenin doğrudan tartışılması, bunların ayırt edici dini yönlerinin sistematik olarak analiz edilebilmesi için gereklidir. Bununla birlikte, küreselleşmenin en azından nispeten kısa vadede dini ve dindarlığı geliştirdiğini düşündüğümüzü vurgulamalıyız.

Nitekim bireysel modernleşme ve toplumsal modernleşme kavramları, küreselleşmenin boyutlarından bakıldığında bireylerin ve toplumların artık daha geniş bir insanlık çerçevesi içinde (daha sınırlı, daha az çok yönlü ve daha az boyutlu bir dünya sistemi

⁴² Arjun Appadurai. *Modernity at large: Cultural dimensions of Globalization*, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996), 318.

⁴³ Zygmunt Bauman. *Globalization: The human consequences*. (Columbia University Press, 1998), 9.

kavramlarının aksine) göreceli hale getirilmiştir. Bu durumda modernitenin en belirgin yaşam formu olan sekülerleşmenin hegemonyasının din karşısında eskisi kadar güçlü olmadığını söylemek gerekir. Fakat küreselleşme perspektifi açısından dünya çapında dini bir diriliş olarak görünen şeyin sınırlarını belirlemek küreselleştirici sürecin hızından dolayı pek kolay olmadığını da ifade etmek gerekir. Burada sadece çok kısa bir analitik öngöründe bulunabilecekseniz eğer o da dinin seküler hayat içinde küresel etkilerin oluşturduğu bunaltıcı havanın bir tür kaygı biçimini tetiklediği ve bu kaygı biçiminin dinsel alan içinde billurlaştığıdır. Robertson bu durumu mevcut küresel durumun iki özelliği olduğunu öne sürerek dini ya da yarı-dinsel kaygıları vurgulayan ya da en azından açığa çıkaran bir şekilde özetlemiştir.

Öte taraftan küreselleşme, toplum içinde yaşamın baskıcı güvenliğinden bir kurtuluşu içermektedir, Böylece, bu kurtuluş paradigması hem toplumların dünya düzeninin meşruiyetine ilişkin sorunları ortaya çıkmakta hem de insanlığın gerçekte ne olduğunun anlamını sorgulamaktadır. Burada kurtuluş paradigmasında çatallaşan eğilimler, Robertson'a göre şu anlama gelmektedir: Toplumların göreceleştirilmesi ve benliklerin göreceleştirilmesi. İşte bu iki durumun dini canlanma açısından ciddi sonuçları olması beklenebilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Appadurai, Arjun. *Modernity at large: Cultural dimensions of Globalization*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
- Bauman, Zygmunt. *Globalization: The Human Consequences*. Columbia University Press, 1998.
- Berger, Peter L. "The Secularization of the World. a Global Overview", *The desecularization of the World. Resurgent Religion and world Politic*, Washington D.C. Ethics and Public Policy Center, 1999.
- Beyer, Peter. *Religion and Globalization*, London: SAGE Publications. 1994.
- Casanova, José. "Cosmopolitanism, the Clash of Civilizations and Multiple Modernities" *Current Sociology*. 59/2, (2011), 252-267.
- Dobbelaere, Karel. "Secularization: A Multi-dimensional Concept," *Current Sociology* 29/2. 1981, 1-213;
- Featherstone, Mike. "Whither Globalization? An Interview with Roland Robertson", *Special Section on Global Culture Revisited, Theory, Culture & Society Annual Review*, 37/7-8, (2020), 6-9.
- Garrett, William R. "Thinking Religion in the Global Circumstance: A Critique of Roland Robertson's Globalization Theory." *Journal for the Scientific Study of Religion*, 31/3, (Autumn 1992), 297-303.
- Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*, Çeviri: Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı. 1998.
- Habermas, Jürgen. "The Public Sphere: An Encyclopedia Article", *New German Critique*, Autumn/3, (1974). 49-55.
- Habermas, Jürgen-Ratzinger, Joseph. *The Dialectics of Secularization: On Reason and Religion*, San Francisco: Ignatius Press, 2005.
- Hervieu -Leger, Danielle. *French Catholicism: The End of a World*, Paris, Bayard, 2003.
- Kepel, Gilles. *The Revenge of God: The Resurgence of Islam, Christianity and Judaism in the Modern World*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1992.
- Doğan, Lütfü. "Küreselleşme, Avrupa Entegrasyonu ve Genişleme". *Praksis* 51 (2019), 33-49.
- Meyer, David R. "The World System of Cities: Relations between International Financial Metropolises and South American Cities." *Social Forces* 64/3 (1986): 553-81.
- Meyer, John W. "The World Polity and the Authority of the Nation-State." Chapter 6 in Albert Bergesen ed., *Studies of the Modern World-System*. New York: Academic Press, 1980.
- Pace, Enzo. "Globalization and The Conflict of Values in Middle Eastern Societies". *In Religion, Globalization, and Culture*, (Leiden, The Netherlands: Brill, 2007).
- Payne, Anthony "Globalization and Modes of Regionalist Governance. In", Pierre, Jon (ed.): *Debating Governance: Authority, Steering and Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2000, 201-218.

Robertson, Roland and Chirico, JoAnn. "Humanity, Globalization, and Worldwide Religious Resurgence: A Theoretical Exploration", *Sociological Analysis*, 46/3, (September 1985), 219-220.

Robertson, Roland. "Mapping the Global Condition: Globalization as the Central Concept", Mike Featherstone (Ed.), *Global Culture, Nationalism, Globalization and Modernity*, London: Sage Publications, 1990, 15-30.

Robertson, Roland. "From Secularization to Globalization," *Journal of Oriental Studies* 26: (January 1987) 1-17

Robertson, Roland. "Globalization, Politics, and Religion," James A. Beckford and Thomas Luckmann (eds.), *Changing Face of Religion*, London: Sage, 1989.

Robertson, Roland. "Roland Robertson", *Globalizations*, 11:4, (Autumn 2014) 447-459.

Robertson, Roland. "The Sociology of Religion: Problems and Desiderata", *Religion*, (Autumn 1971), 109-126.

Robertson, Roland. *Globalization: Social Theory and Global Culture*, London: Sage Publications, 1992.

Robertson, Roland. *Religion and Global Order*, St. Paul: Paragon House, 1991.

Robertson, Roland. "Din ve Küresel Alan", çev. İhsan Çapçioğlu, *AÜİFD* 17/2 (2003), 264-265.

Scholte, Jan Aart. *Globalization: A Critical Introduction*, New York: Palgrave Macmillan, 2005.

Turner, Bryan S. "The Concept of 'The World' in Sociology: A Commentary on Roland Robertson's Theory of Globalization." *Journal for the Scientific Study of Religion*, vol. 31/3, (September 1992), 311-318.

Wallerstein, Immanuel. *The Modern World-System*. New York: Academic Press, 1974.

Waters, Malcolm. *Globalization*, Routledge, 2nd ed., 2000.